

УДК 338. 486.2

Пойда-Носик Н.Н., Грабар М.В.

ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНА СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ РЕГІОНУ

У статті розглянуто туристично-рекреаційну спеціалізацію регіону, а саме: досліджено сутність поняття «туристично-рекреаційна спеціалізація регіону», здійснено ідентифікацію туристичних ресурсів Закарпаття, виділено напрями туризму і рекреації, які доцільно розвивати у регіоні. Проаналізовано основні показники розвитку туристично-рекреаційної діяльності Мукачівського, Рахівського та Свалявського районів. Згідно з дослідженням у Мукачівському районі доцільно розвивати культурно-пізнавальний, лікувально-оздоровчий та подієвий туризм, у Рахівському районі – лікувально-оздоровчий, сільський, екологічний, спортивний (гірсько-кожаний, пішохідний, велосипедний, рафтинг, каякінг, альпінізм та спелеотуризм) і подієвий туризм, у Свалявському районі – лікувально-оздоровчий.

Ключові слова: туристично-рекреаційна спеціалізація, види туризму, туристичні ресурси, район.

Постановка проблеми. Туристично-рекреаційна спеціалізація має дуже важливе значення для успішного регіонального розвитку, формування іміджу та бренду регіону у процесі управління його розвитком. Всі території незалежно від кількості їх природних туристичних ресурсів можуть мати туристичну цінність. Однак така цінність буде проявлятися (більше або менше) в залежності від обраної туристичної спеціалізації. Тому актуальним є дослідження спеціалізації туристичних територій.

Ключовими факторами, що формують основу туристичної спеціалізації, є територіальні поєднання конкретних елементів (підсистем) з елементами навколишнього, соціально-економічного та культурного середовища, завдяки чому на території виникає туристична спеціалізація.

Згідно з Всесвітньою туристською організацією дедалі більшої популярності набирають спеціалізовані види туризму (релігійний, спортивний, освітній, лікувальний, екологічний). Так, наприклад, в окремих країнах, спортивний туризм забезпечує до 25% всіх надходжень від туризму [1]. За прогнозами Всесвітньої туристської організації до 2020 року спортивний туризм стане найважливішим сегментом туристичного ринку

Таким чином, на сучасному етапі стверджується необхідність застосовувати системні підходи до управління туристичними територіями шляхом виявлення та подальшого розвитку наявної спеціалізації.

Аналіз досліджень і публікацій. І.Ю. Швець розглядає туристичну спеціалізацію як підхід до просторово-регіональної кластеризації

© Пойда-Носик Ніна Никифорівна, к.е.н., доцент кафедри фінансів і банківської справи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород, e-mail: nina-nosyk@yandex.ru

Грабар Марина Василівна, здобувач кафедри фінансів і банківської справи, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород, тел. (095)6727652, e-mail: 19marina88@ukr.net.com

туристського комплексу. Автор стверджує, що територіальна спеціалізація базується на наявних конкурентних перевагах території: наявність і типи рекреаційних ресурсів, їх сполучуваність, рівень розвитку ринкової, виробничої інфраструктури, рівень розвитку супутніх видів діяльності [2, с. 65].

Д.А. Бессараб, Л.В. Штефан у науковій праці «Географія міжнародного туризму» аналізують спеціалізацію туристичних територіальних одиниць з урахуванням загальних закономірностей у розміщенні світового туристичного господарства. З цієї точки зору стають більш зрозумілими принципи формування географічної структури, інтенсивності туристичних потоків, що супроводжується логічним вивченням регіональної структури і динаміки розвитку міжнародного туризму [3, с. 5].

Вивчення літературних джерел свідчить, що багато вчених займалися питаннями спеціалізації міжнародного туризму. Серед них Д.В. Ніколаєнко, Б.Б. Родман, Я.Г. Машбиць, Ю.О. Веденін, О.О. Бейдик, О.О. Любіцева, П.О. Масляк, О.Г. Топчів, О.І. Шаблій, Л.Г. Лук'янова [4].

Н.В. Габчак досліджувала туристично-рекреаційні ресурси, наявні фактори та умови розвитку туристично-рекреаційного комплексу Закарпатської області [5, с. 55–58].

Проте, на сьогоднішній день залишаються не дослідженими питання туристично-рекреаційної спеціалізації Закарпатської області загалом, та її районів зокрема, що вимагає проведення подальших досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження туристично-рекреаційної спеціалізації регіону, виділення та обґрунтування перспективних видів туризму, які доцільно розвивати.

Вклад основного матеріалу дослідження. Згідно з економічною енциклопедією спеціалізація – це зосередження діяльності на відносно вузьких, спеціальних напрямках, окремих технологічних операціях або видах продукції [6, с.378]. Таким чином, туристично-рекреаційна спеціалізація регіону являє собою розвиток таких видів ту-

ризму, які сприяють ефективному економіко-екологічному використанню ресурсної бази. Виходячи з дослідження туристично-рекреаційної спеціалізації регіону, необхідно виявляти конкретні види туристичної діяльності, що ґрунтуються на наявних туристично-рекреаційних ресурсах та забезпечать його ефективне, конкурентоспроможне функціонування. Враховуючи те, що, по-перше, туристична дестинація – це константа сфери туризму та рекреації; по-друге, від наявної ресурсної бази залежить спеціалізація регіону, дослідження та виявлення туристично-рекреаційної спеціалізації передбачає ідентифікацію туристичних ресурсів, визначення перспективних видів туризму та рекреації у дестинації, визначення спеціалізації районів, розробку механізму взаємодії та формування тематичних кластерів.

Основою функціонування туризму та рекреації є туристичні ресурси – специфічні властивості природного середовища, а також їх поєднання, прояви людської діяльності, природні, історичні, соціально-культурні об'єкти, які є предметами зацікавлення туристів, стимулюють їх до подорожей, здатні задовольнити їхні потреби у відновленні та розвитку фізичних, емоційних та інтелектуальних сил [7]. Закарпаття має різноманітні туристичні ресурси: 1) природні: клімат, рельєф, річки, мінеральні джерела, ліси, флора і фауна, печери, природно-заповідний фонд (біосферний заповідник, заказники, національні природні парки, заповідні урочища, пам'ятки природи); 2) історико-культурні: дерев'яні церкви, історичні парки-пам'ятки, музеї, замки, палаци, пам'ятки історії (табл. 1).

Таблиця 1

Ідентифікація туристичних ресурсів Закарпаття (розроблено на основі [7–11])

Найменування ресурсів	Характеристики	Територіальна локалізація	Особливості
1	2	3	4
Природні туристичні ресурси			
клімат	помірно-континентальний: літо тепле, а зима м'яка	Територія області	не відновлюються в міру споживання чи відновлюються десятиліттями або навіть сторіччями
мінеральні джерела	360 джерел	Свалявський, Міжгірський, Мукачівський, Хустський, Рахівський, Ужгородський райони	
річки	9429 одиниць	На території області річки придатні для купання і риболовлі, а в Хустському, Виноградівському, Тячівському, Рахівському районах – для сплавів на байдарках і каное	
флора	3980 видів і підвидів судинних рослин, 502 види і підвиди ендемів	На території області	
фауна	546 видів тварин	На території області	
ліси	695,8 тис. га або 51 % території	На території області. Найбільш лісистим є Рахівський район	
гори	75 % території	Воловецький, Міжгірський, Рахівський, Великоберезнянський, Іршавський, Перечинський, Тячівський, Хустський, 11 сіл Мукачівського та 5 Свалявського районів	
печери	50	Тячівський, Рахівський, Великоберезнянський, Ужгородський, Перечинський райони	
ропа	насичений соляний розчин	Тячівський район	
природно-заповідний фонд	456 об'єктів на площі 177 тис. га	Є у всіх районах	
Історико-культурні ресурси			
дерев'яні церкви	110	Міжгірський, Великоберезнянський, Іршавський, Березівський, Виноградівський, Воловецький, Ужгородський, Рахівський, Хустський райони	об'єкти показу чи експурсії
історичні парки-пам'ятки	10	Ужгородський та Мукачівський райони, м. Виноградів	

замки	12	Ужгородський, Мукачівський, Іршавський, Берегівський, Виноградівський, Хустський райони
палаці	10	Мукачівський, Іршавський, Виноградівський, Берегівський, Ужгородський райони
пам'ятки історії	435	На території області. Найбільша їх кількість у Виноградівському – 96, Ужгородському – 82, Мукачівському – 63 районах. Найменше – у Воловецькому – 1, Великоберезнянському – 1, Рахівському – 2
музеї	14	Міжгірський, Перечинський, Тячівський, Мукачівський, Ужгородський, Берегівський, Виноградівський, Іршавський, Хустський, Рахівський райони

Згідно з інформаційними джерелами [7-11] та наявними туристичними ресурсами Закарпаття має сприятливі умови для розвитку таких напрямів туризму і рекреації:

– культурно-пізнавальний – подорожі людей з метою ознайомлення з пам'ятниками історії і культури, музеями, місцевими традиціями, звичаями, способом і стилем життя;

– лікувально-оздоровчий – туристські подорожі місцевістю зі сприятливими для здоров'я природно-кліматичними умовами і перебування там з метою відпочинку, оздоровлення;

– сільський – проведення вільного часу в сільському середовищі, якому притаманна відповідна забудова, сільський побут, мальовничий ландшафт та може супроводжуватися сільсько-господарськими роботами;

– екологічний – подорож відносно недоторканими природними місцевостями, природоохоронними територіями з метою вивчення, милування і насолоди ландшафтами з їх дикими рослинами і тваринами, а також всіма існуючими культурними проявами;

– подієвий (івент) – подорож, спрямована на відвідування місцевості у визначений час і пов'язана з якою-небудь подією;

– спортивний – подолання певного відривку земної поверхні (грунтова, кам'яна і водна поверхня Землі), який називають маршрутом, що супроводжується різними специфічними природними перешкодами (пішохідний, гірський, лижний, водний, велосипедний, спелеотуризм).

Загалом, виділивши перспективні види туризму для Закарпаття, визначимо спеціалізацію деяких його районів.

Мукачівський район володіє потужним туристично-рекреаційним потенціалом (родовища сульфідних вод типу Кемері, термальних вод кількох типів: азотно-метанових кремністих Піренейського типу, азотно-метанових хлоридних натрієвих типу Гайдусобосло [8]); різноманітним історико-культурних пам'яток (115 об'єктів культурної спадщини, у тому числі пам'яток археології – 51, історичних пам'яток – 63, пам'яток архітектури 10 та 6 пам'ятників монументального

мистецтва) а також цікавими фестивалями («Червене вино», «Срібний Татош», «Сорго», «Дерцен-Фест», «Червена ружа», «Свято меду», «Вечори над Латорицею»). Цьому району притаманний розвиток культурно-пізнавального, лікувально-оздоровчого та подієвого туризму.

Нині на території району нараховується 39 туристичних комплексів. До них входять такі санаторно-курортні заклади, як: «Карпати», «Синяк», бази відпочинку та оздоровчі комплекси – «Водограй», «Білочка», «Сонячні Карпати», «Едельвейс», СТК «Синяк», готельно-ресторанні комплекси – «Карпатський мисливець», «Червона гора», «Інтурист», «Корал», «Вольногора», «Магнат», «Тропик», «Золоті Ворота», «Вікенд», «Троянда Карпат», а також низка зелених садиб, які надають туристичні послуги в галузі сільського туризму.

У 2014 році показник кількості туристів Мукачівського району склав більш, ніж 30 тис. чол., а загальна тривалість перебування – понад 292 тис. туроднів. Обсяг наданих туристичних послуг становить понад 88 млн грн, балансний прибуток туристично-рекреаційної галузі та готельного господарства району – 7 182 млн грн [9]. У цілому від діяльності закладів туристично-рекреаційної галузі Мукачівського району за 2014 рік до бюджетів різних рівнів надійшло 12542,4 млн грн, що більше на 2 млн грн порівняно з 2013 роком.

На території Рахівщини туристів приваблюють: полонина «Драгобрат» – єдина і унікальна місцевість України, де сніговий покрив тримається з жовтня до травня (5-7 місяців у році); найвища гірська вершина України – гора Говерла та всі інші 5 гірських вершин країни, висота яких перевищує 2 тис. м. над рівнем моря; територією району проходить Закарпатський туристичний шлях – це концепція пішохідних туристичних шляхів; географічний Центр Європи; десятки різних мінеральних джерел, мікроклімат зони листяних і шпилькових лісів, гірські озера, витoki річок Біла Тиса і Чорна Тиса, унікальні праліси та високогірні лучні системи Карпатського біосферного заповідника віднесені до най-

цінніших екосистем планети і міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО [10]; багатонаціональні культурні надбання населення, різні свята та фестивалі («Гуцульська бринза», «Бербениця фіглів», «Гуцульська ріпа», «Берлибашський бануш», «Квасівський ліжник»); пам'ятки дерев'яної архітектури.

Зазначені передумови дозволяють розвивати на території району лікувально-оздоровчий, сільський, екологічний, спортивний (гірськолижний, пішохідний, велосипедний, рафтинг, каякінг, альпінізм та спелеотуризм) і подієвий туризм.

Найбільша кількість туристів у районі спостерігалася у 2012 р. (37152 особи), найменша – у 2014 р. (26888 осіб). У 2014 р. за всіма показниками отримано від'ємні значення абсолютного приросту порівняно з 2013 р.: кількість обслужених туристів зменшилася на 8198 осіб, кількість наданих туроднів – на 55759 днів, обсяг наданих послуг – на 2523,3 тис. грн (табл. 2). Така спадна тенденція зумовлена складною соціально-економічною ситуацією в країні, що безумовно впливає на вибір туристичної дестинації.

Таблиця 2

**Показники фінансово-господарської діяльності туристично-рекреаційних підприємств
Рахівського району за 2011–2014 рр.***

Рік	Обслужено туристів, чол.	Абсолютний приріст (ланцюговий)	Кількість туроднів, дні	Абсолютний приріст (ланцюговий)	Обсяг наданих послуг, тис. грн	Абсолютний приріст (ланцюговий)
2011	24911	-	79104	-	9056,02	-
2012	37152	12241	98235	19131	14748,66	5692,64
2013	35086	-2066	122644	24409	16480,92	1732,26
2014	26888	-8198	66885	-55759	13957,63	-2523,3

Примітка: * – сформовано автором на основі [10]

Аналіз сплати податків туристично-рекреаційними закладами Рахівського району засвідчив, що всього в районі за січень-листопад 2014 р. до зведеного бюджету сплачено 1950,276 тис. грн (з них 19,45% – до Державного бюджету) [10].

У Свалявському районі знаходиться багато мінеральних вод, унікальних за своїм складом та лікувальними властивостями. Тому розвиток лікувально-оздоровчого туризму є найбільш пріоритетним. На базі мінеральних вод працюють відомі санаторно-курортні оздоровниці: «Сонячне Закарпаття», ТОВ «Сузір'я» («Квітка Полонини»), «Поляна», «Кришталеве джерело», оздоровчий комплекс «Сонячна долина» та 34 готельно-туристичних закладів. Протягом 2013 р. закладами туристично-рекреаційного призначення оздоровлено понад 90 тис. осіб і реалізовано послуг на суму понад 145,0 млн грн, що становить 103,6% до аналогічного періоду 2012 р. [11]. Туристично-рекреаційними підприємствами Свалявщини у 2013 р. відраховано до бюджетів усіх рівнів понад 25,8 млн грн (на 112,4% більше порівняно з 2012 р.).

Отже, кожен район Закарпатської дестинації, ґрунтуючись на ресурсній базі, має свою спеціалізацію в туристично-рекреаційній сфері, подальший розвиток якої потребує формування ефективного механізму управління.

Висновки. Дослідження туристично-рекреаційної спеціалізації Закарпаття дало можливість дійти таких висновків:

– туристично-рекреаційна спеціалізація регіону – це розвиток таких видів туризму, які сприяють ефективному економіко-екологічному використанню ресурсної бази. Дослідження та виявлення туристично-рекреаційної спеціалізації передбачає ідентифікацію туристичних ресурсів та визначення перспективних видів туризму та рекреації у дестинації;

– Закарпаття має різноманітні туристичні ресурси (природні: клімат, рельєф, річки, мінеральні джерела, ліси, флора і фауна, печери, природно-заповідний фонд; історико-культурні: дерев'яні церкви, історичні парки-пам'ятки, музеї, замки, палаци, пам'ятки історії), поєднання яких формує передумови розвитку таких напрямів туризму і рекреації: культурно-пізнавального, лікувально-оздоровчого, сільського, екологічного, подієвого, спортивного;

– кожному району Закарпаття притаманна туристично-рекреаційна спеціалізація. Так, наприклад, в Мукачівському районі доцільно розвивати культурно-пізнавальний, лікувально-оздоровчий та подієвий туризм.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Site of World Trade Organization. Retrieved from <https://www.wto.org>
2. Швець І.Ю. Просторово-регіональна кластеризація туристичного комплексу // І.Ю. Швець. – Маркетинг і менеджмент інновацій, 2011. – №2. – С.65–73.
3. Бессараб Д.А. Географія міжнародного туризму: посібник для студентів вузів. – У 2ч. – Ч. 1. Туристичне країнознавство / Д.А. Бессараб, Л.В. Штефан. – Минск: ТетраСистемс, 2011. – 144 с.
4. Ярмоменко С. Рекреаційний комплекс Португалії: структура та територіальна організація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/>
5. Габчак Н. Курортно-рекреаційні зони Закарпаття: обґрунтування сутності та складових формування // Н. Габчак. – Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини, 2008. – №.24. – С.54–58.
6. Економічна енциклопедія: у 3 т.; редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – Т. 3. – 952 с.
7. Офіційний сайт Закарпатського туристичного інформаційного порталу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakarpattya.tourism.info>
8. Офіційний сайт Карпати.info – каталог туристичних послуг в Українських Карпатах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.karpaty.info/ua>
9. Офіційний сайт Мукачівської райдержадміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mukrayon.gov.ua>
10. Офіційний сайт Рахівської райдержадміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mukrayon.gov.ua>
11. Офіційний сайт Свалявської райдержадміністрації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.svalyava-vlada.gov.ua>

REFERENCES

1. Site of World Trade Organization. Retrieved from <https://www.wto.org> [Switzerland].
2. Shvets, I.Yu. (2011). Prostorovo-rehionalna klasteryzatsiia turystychnoho kompleksu [Spatially clustering regional tourist complex]. Marketynh i menedzhment innovatsii – Marketing and Management of Innovations, 2, 65-73[in Ukrainian].
3. Bessarab, D. A. & Shtefan, L. V. (2011). Heohrafiia mizhnarodnoho turyzmu [Geography of International Tourism]. Mynsk: TetraSystems [in Belarus].
4. Yaromenko, S. Rekreatsiinyi kompleks Portuhalii: struktura ta terytorialna orhanizatsiia [Recreation complex Portugal: structure and territorial organization]. Retrieved from: <http://dspace.oneu.edu.ua/> [in Ukrainian].
5. Habchak, N. (2008) Kurortno-rekreatsiinyi zony Zakarpattia: obgruntuvannia sutnosti ta skladovykh formuvannia [Resort-recreational areas of Transcarpathia: study the nature and formation components]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia mizhnarodni vidnosyny [Bulletin of the Lviv National University. A series of international relations.]. 24, 54-58. [in Ukrainian].
6. Mochernyi, S.V. (2002). Ekonomichna entsyklopediia [Economic Encyclopedia]. (Vols 1-3). K.: Vydavnychiy tsentr «Akademiiia» [in Ukrainian].
7. Ofitsiinyi sait Zakarpatskoho turystychnoho informatsiinoho portalu [Site of Transcarpathian tourist information portal]. Retrieved from <http://www.zakarpattyatourism.info>
8. Ofitsiinyi sait Karpaty.info – kataloh turystychnykh posluh v Ukrainskykh Karpatakh [Site of Karpaty.info]. Retrieved from <http://www.karpaty.info/ua>
9. Ofitsiinyi sait Mukachivskoi raiderzhadministratsii [Site of Mukachevo district administration] Retrieved from: <http://www.mukrayon.gov.ua/> [in Ukrainian].
10. Ofitsiinyi sait Rakhivskoi raiderzhadministratsii [Site of Rakhiv district administration]. – Retrieved from <http://www.mukrayon.gov.ua/> [in Ukrainian].
11. Ofitsiinyi sait Svaliavskoi raiderzhadministratsii [Site of Svalyava district administration]. – Retrieved from <http://www.svalyava-vlada.gov.ua/> [in Ukrainian].